

حفاظت از آثار تاریخی - فرهنگی

چکیده

در این مقاله، درباره روش حفاظت از آثار ارزشمند تاریخی بحث شده و انواع پژوهشهای علمی لازم به منظور شناخت هر چه بیشتر ارزشها و مفهوم اثر را دربر می گیرد. معرفی اثر مطالعه شده در سطوح مختلف اجتماعی، تخصصی، مدیریتی و مردمی، و در نهایت روشهای مرمت و نگهداری علمی از آثار تاریخی به منظور بقای آن و دریافت پیام از گذشته تا به امروز و احیای آن را نیز شامل می شود. در ضمن، در این مقاله به حفاظت آثار در طول تاریخ هم اشاره هایی خواهد شد.

واژه های کلیدی

حفاظت، تجربه تاریخی، تاریخ معماری، مبنای حرکت انسان، پژوهش، ارزشهای نهفته، معرفی، شناخت، برنامه ریزی، مرمت علمی، ثبت اثر

مفهوم حفاظت^(۲) و تعریف آن

پیشگفتار

موضوع حفاظت همواره در جوامع مختلف، و در موارد گوناگون از سطح خرد تا کلان مورد توجه بوده است. حفاظت در مورد انسانها، فضاها، محیط زندگی، شهرها، روستاها، مدارک، ابزار و به طور کلی کشورها، تا حفاظت از کل کره زمین، مطرح بوده و در این زمینه دسترسی به انواع ابزار را برای امور حفاظتی پیش بینی می کنند.

تمامی جنگ افزارها در دنیا، کلیه داروهای ضد میکروب، سیل بندها... و مانند آنها، برای تأمین حفاظت پیش بینی و تولید می شوند. انسان، محور تمامی این فعالیتهای حفاظتی است، یعنی، وی تمام این موارد حفاظتی را برای نگهداری از جان و مال نوع خود تدارک می بیند. مجری تمام حفاظتها نیز خود انسان است.

آدمی در ابعاد گوناگون خواستها و مطالباتی دارد که برای رسیدن به آنها تلاش می کند. وی، در روند این فعالیتها به کسب دانش و اطلاعات نیاز دارد. دانش مورد نیاز و استفاده او عبارت است از تجربه های اندوخته شده و تحقیقات انجام شده از گذشته های دور تا امروز.

از این رو، حفظ اطلاعات و تجارب یکی از مهمترین اجزای مبحث حفاظت در جهان به شمار می آید. آدمی اگر به اطلاعات و حتی خاطرات گذشته خود بی اعتنا باشد، همواره

مهندس محمد حسن مجبعلی^(۱)

۱ - عضو هیئت علمی سازمان میراث فرهنگی کشور.
۲ - در فرهنگ لغات، در برابر حفاظت معنای عام «نگهداری» آمده است. «حمایت» و «پشتیبانی» نیز برای آن آورده اند.

ساکن می ماند و حرکتش به پیش و رو به آینده متوقف می شود.

به این ترتیب، مبحث خاص حفاظت از آثار فرهنگی و تاریخی، مفهوم گسترده تری پیدا می کند، زیرا مبنا و پایه حرکت انسان به آینده، در ادامه فعالیت گذشته معنا می یابد.

تمام تدبیری که بشر در گذشته برای ساختن زندگی بهتر و سالمتر اندیشیده، در آینده تکامل و تکوین خواهد یافت. تداوم این روند تکاملی، مستلزم دسترسی به اسناد و مدارک از گذشته نیز هست. آثار بازمانده از گذشته، پیام آور تمامی اندیشه ها، رویدادها، سرگذشت ها، تمایلات، عشق ها و اعتقادات پیشینیان است.

اسناد و مدارک مربوط به گذشته با آدمی سخن می گویند. این اسناد، گذشته را تعریف می کنند؛ هر عنصری متعلق به گذشته در واقع کتابی است نخوانده که باید خبرگان جامعه آن را به تحریر درآورند تا عموم مردم، به خصوص پژوهشگران و برنامه ریزان از آن بهره بگیرند. اندیشه ها، فعالیت ها و سرگذشت مردمانی که دیگر در این دنیا نیستند در آثار زمانه خود به زبان علم درباره حوادث، توانایی ها، فرهنگ ها، نیازها، جنگ ها و خلاصه اندیشه های حاکم بر جوامعی که در گذشته زنده و فعال بوده اند، با ما نجوا می کنند.

دستیابی به خاطرات گذشتگان برای همه ما قبل از هر چیز شیرین و جالب است، اما قطعاً به آنها بسیار نیاز هم داریم، زیرا بیانگر راه و رسم زندگی نیاکان یک ملت در گذشته بوده که با تمام دشواریها و امکانات در یک نقطه کره زمین مستقر شده اند و اجتماعی (خانه، روستا، شهر و کشور) را تشکیل داده اند.

از این بابت حفاظت از آثار فرهنگی و تاریخی معنایی بسیار گسترده دارد و مبحثی علمی و تحقیقاتی به شمار می آید. گشودن چتر حفاظت بر سر آثار گذشتگان به ستونهای زیادی نیاز دارد تا آن را بر افراشته نگه دارد.

روش حفاظت از آثار فرهنگی - تاریخی

● گام نخست در حفاظت از آثار عبارت است از مطالعه، بررسی و پژوهش به منظور شناخت آن اثر
مطالعه، بررسی و پژوهش در آثار گذشتگان جنبه های متعددی را دربر می گیرد. پاره ای از مهمترین آنها را به قرار زیر می شود برشمرد:

۱. پژوهش در زمان اثر؛

۲. پژوهش در فرم اثر؛

۳. پژوهش در عملکرد اثر؛

۴. پژوهش در تزئینات اثر؛

۵. پژوهش در سبک اثر؛

۶. پژوهش در ساختار و سازه اثر؛

۷. پژوهش در مواد و مصالح تشکیل دهنده اثر؛

۸. پژوهش در تأثیرات اقلیم بر اثر؛

۹. پژوهش در تفکر طراحان و سازندگان اثر؛

۱۰. پژوهش در قابلیت گسترش اثر؛

۱۱. پژوهش در تغییر و تحولات موثر بر اثر؛

۱۲. پژوهش در شناخت زمینه های اجتماعی، فرهنگی،

اقتصادی و... اثر، شکل گیری اثر؛

۱۳. پژوهش در برهم کنش اثر با محیط طبیعی یا مصنوع

پیرامونی اش؛

۱۴....

۱۵....

هر یک از موارد بالا می تواند به شناخت امروز ما از اثر کمک فراوان کند. یاری جستن از اندوخته های معرفتی در رشته های گوناگون علمی و بهره گیری از همکاری کارشناسانی چون باستان شناسان، معماران، مردم شناسان، تاریخ دانان، طراحان شهری، زمین شناسان، زیست شناسان، مهندسان سازه، عمران، و مرمت و سایر رشته ها، در محدوده نیاز برای تفسیر و تحلیل هر اثر تاریخی و حفاظت و مرمت و چگونگی مواجهه با آن، امری بسیار مهم، خطیر و ضروری است.

در پس این شناخت هاست، که خصوصیات و ارزش یک اثر تاریخی برای مردم روشن می شود و وقتی ارزش ها و واقعیت های نهفته در یک اثر تاریخی روشن شد، مردم خود را به نگهداری از آن موظف و فراتر از آن، خود را وارث اثر و اطلاعات به دست آمده از آن می دانند؛ به این ترتیب، تلاش می کنند از این میراث در مسیر زندگی آینده خود سود جویند. همزمان با مطالعه و بررسی یک اثر، آسیب شناسی آن، چه آسیب های طبیعی یا آسیب های ناشی از دخالت های انسانی، که موجودیت و هستی اثر را تهدید می کنند، بسیار مهم است. آسیب های ناشی از عدم آگاهی از ارزش های اثر و ساختار آن و عواملی از این دست نیز می توانند از جمله دلایل فزاینده دامنه آسیب های وارد بر اثر باشند.

● گام دوم در حفاظت از آثار: معرفی و شناسایی

فرایند معرفی و شناسایی را می توان از این قرار برشمرد:

- معرفی اثر به بخش های تخصصی، علمی و آموزشی؛

- معرفی اثر به بخش های دولتی و مسئولان کشوری؛

- معرفی اثر به عامه مردم.

هر کدام از موارد بالا از ابزار متفاوت و مخصوص بخود

وقتی همگان از ارزش‌ها و فراز و نشیب‌های آثار پیشین خود اطلاع یابند، دست در دست هم در حفاظت و نگهداری آن خواهند کوشید. حتی گاه پیش می‌آید که وقتی مردم سرزمینی بر ارزشهای نهفته در زادوبوم خود آگاهی ژرف یابند. برای حفاظت از آنها تا فدا کردن جان خود نیز آمادگی می‌یابند. در این راه‌گذر، باید ابزار لازم را از آموزش در مدارس تا رسانه‌های گروهی، برای شناخت عامه مردم فراهم آورد.

برخور دارند. مثلاً، کارشناسی در این حوزه باید به شناخت بسیار دقیق و علمی از اثر دست یابد، زیرا وی از طریق شناخت دقیق اثر مورد مطالعه نسبت به ساختار و کلیت آن اشراف پیدا می‌کند و دریچه‌های جدیدی برای تکامل آن موضوع و شناخت ارزش‌هایش گشوده می‌شود. از راه همین دریچه هاست که الهام دست می‌دهد و راه آینده طراحی می‌شود.

معرفی اثر به بخش‌های مدیریت و مسئولان، باید چنان صورت گیرد که بتوانند از نتایج بررسی‌ها و پژوهش‌های انجام شده در بخش برنامه ریزی و تصمیم‌گیری سود جویند. جا افتادن این روش و تأثیر آن بر تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان کشوری امری ضروری است. هیچ برنامه ریزی نباید به خود اجازه دهد بدون شناخت از گذشته، برای آینده برنامه ریزی کند. از این طریق، قطعاً خطاها و دوباره کاری‌ها بسیار کاهش خواهد یافت.

شناساندن اثر به همگان در حوزه حفاظت اقدامی بسیار وسیع‌تر و دارای ابعاد متفاوت‌تری است، چون هر فردی از جامعه در سازندگی آینده نقش دارد و تمام برنامه‌های تدوین شده از جانب برنامه ریزان و مدیران را باید عموم مردم به اجرا درآورند. وقتی همگان از ارزش‌ها و فراز و نشیب‌های آثار پیشین خود اطلاع یابند، دست در دست هم در حفاظت و نگهداری آن خواهند کوشید. حتی گاه پیش می‌آید که وقتی مردم سرزمینی بر ارزشهای نهفته در زادوبوم خود آگاهی ژرف یابند. برای حفاظت از آنها تا فدا کردن جان خود نیز آمادگی می‌یابند. در این راه‌گذر، باید ابزار لازم را از آموزش در مدارس تا رسانه‌های گروهی، برای شناخت عامه مردم فراهم آورد.

● گام سوم حفاظت اثر: مرمت

وقتی پژوهش در خصوص یک اثر انجام گرفت و به نحوی نسبتاً کامل شناسایی شد، توقع جامعه برای نگهداری

از آن بالا می‌رود. نیاز جامعه ایجاد می‌کند که اثر به حیات خود ادامه دهد. از این رو مرمت و نگهداری فنی و علمی مورد عنایت قرار می‌گیرد و به آن توجه می‌شود که این مرمت‌ها با دقت انجام گیرد که بهره‌برداری درست‌تر از آن، زمینه پژوهش‌های بهتر و کامل‌تر در زمینه آن را نیز فراهم می‌آورد. این عملیات مرمتی باید چنان باشد که موارد یاد شده در بخش پژوهش (گام اول) را مخدوش و مغشوش نکند. از اینجاست که مرمت یک اثر تاریخی گستره علمی و معرفتی فراخی پیدا می‌کند، زیرا نیاز به استفاده از علوم دیگر دارد. این کار باید بسیار دقیق، حساس و با مطالعه کافی انجام شود.

مرمت مطلوب یک اثر باید مراحل گوناگونی را طی کند: - پژوهش ویژه در ماهیت مرمت‌های قبلی انجام شده روی اثر؛

- بررسی و پژوهش در مرمت‌های انجام شده در بناهای مشابه؛

- شناخت ابزارهای مرمتی عام و خاص به کار رفته در اثر، در گذشته، و آنچه باید اکنون به کار رود؛

- شناخت روش‌های نگهداری عام و خاص از اثر در گذشته و روشهایی که در حال حاضر باید به کار گرفته شوند؛ - شناخت مصالح عام و خاص به کار رفته در اثر، از گذشته تاکنون؛

...

برای انجام مرمتی صحیح و مطلوب آشنایی با تکنولوژی روز بسیار مهم است. در روند یک مرمت مطلوب باید راه برای مطالعه پدیده‌تر آبنده‌تر نیز گشوده بماند. تهیه اسناد و مدارک دقیق از چگونگی مرمت اثر نیز از ویژگی‌های یک مرمت مطلوب به شمار می‌آید. یک مرمت خوب و مطلوب، مسلماً به بخش پژوهش و تهیه گزارش از اثر تاریخی نیز کمک زیادی خواهد کرد. در واقع، شاید بتوان گفت که ماهیت هر مرمت خوب و مطلوب، هفتاد درصد پژوهشی و سی درصد اجرایی است.

مرمت خوب که در حقیقت همان حفاظت است، کاری گروهی است، تا مواجهه همه جانبه و فراگیر با بنا میسر شود و نیز بتواند راه پژوهش‌های بنیادین را بگشاید.

● ثبت اثر

به ثبت رسیدن هر اثر تاریخی و فرهنگی در مرحله بررسی ضروری است. این کار با توجه به قوانین داخلی و در چارچوب کنوانسیون‌های بین‌المللی صورت می‌گیرد.

اثر را به ثبت می‌رسانند تا حفاظت شود؛

اثر حفاظت می‌شود که پژوهش‌های اولیه بر روی آن

صورت پذیرد؛

وقتی پژوهش بر روی آن کامل شد، جنبه حفاظت از آن نیز تقویت می‌شود،

آثار نفیس و منحصر به فرد به ثبت جهانی نیز می‌رسند که حمایت‌های بین‌المللی با قوانین خاص خود، نیز پشتیبانان آنها قرار گیرد.

در پایان، مجدداً یادآوری می‌شود که حفاظت آثار فرهنگی و تاریخی، در مفهوم گستره و علمی آن، کاری بسیار دقیق، حساس و همه‌جانبه است که همکاری حوزه‌های تخصصی و کارشناسی مختلف را طلب می‌کند. این کار همکاری کامل تمام دستگاهها و عموم مردم را نیز لازم دارد تا یک اثر به مفهوم واقعی، حفاظت و نگهداری شود و پیام خود را از دل تاریخ به آیندگان برساند.

جمع‌بندی

به اعتبار بیش از سی سال تجربه نگارنده در حوزه حفاظت و مرمت در سطح کشور، و مطالعه در زمینه تعمیرات سنتی انجام شده در بناهای عمومی و تاریخی، و نیز تعمیراتی که بعد از ایجاد تشکیلات قانونی از حدود ۴۵ سال پیش تاکنون از سوی کارشناسان داخلی و خارجی که با در نظر گرفتن منشورهای بین‌المللی به انجام رسیده، می‌توان به این نتیجه رسید که مرمت سنتی در کشور ما تابع اصول بوده و با احترام تمام به گذشته هر بنا انجام می‌شده است. در این رهگذر، هیچ‌گاه به یک اثر تاریخی حمله ویران‌گر نمی‌شده و با توجه به نیاز استحکام سازی و فضایی بنا از نظر کاربرد و استفاده، برنامه ریزی و اقدام لازم انجام می‌شده است. با کمی دقت در بناهای گذشته، می‌توان آشکارا به این امر پی برد. مثلاً، مشاهده می‌شود که مسجد جامع اصفهان را مدت هزار سال استفاده و در عین حال مرمت و احیاء کرده‌اند و هنوز پلان شبستان قرن دوم در آن قابل تشخیص است. در دوره‌های مختلف ضمائم را به آن ملحق کرده‌اند، ولی تمامشان با رعایت سرشت معماری گذشته و آثار ساخته شده و حرمت‌گذاری به آنها انجام گرفته است. مثلاً، در کتیبه بیستون، در گذشته با دقت فراوانی قسمتهای فرسوده را با سنگ دیگر تعمیر و تعویض و جاسازی کرده‌اند و این کار بسیار ماهرانه و دقیق انجام شده است، به نحوی که با اصول مصوب امروزی مرمت کاملاً مطابقت دارد، از سوی دیگر، مفهوم و مضمون کتیبه، به شرح زیر، خود نوعی منشور حفاظت به شمار می‌آید: (۱)

بند ۵۶ - ۶۹ - ۷۱

داریوش شاه گوید، تو که از این پس این کتیبه را که من

برای انجام مرمتی صحیح و مطلوب آشنایی با تکنولوژی روز بسیار مهم است. در روند یک مرمت مطلوب باید راه برای مطالعه پیرامونه‌تر آیندگان نیز گشوده بماند. تهیه اسناد و مدارک دقیق از چگونگی مرمت اثر نیز از ویژگی‌های یک مرمت مطلوب به شمار می‌آید. یک مرمت خوب و مطلوب، مسلماً به بخش پژوهش و تهیه گزارش از اثر تاریخی نیز کمک زیادی خواهد کرد. در واقع، شاید بتوان گفت که ماهیت هر مرمت خوب و مطلوب، هفتاد درصد پژوهشی و سی درصد اجرایی است.

نوشته‌ام، یا این پیکره‌ها را بینی، مبدا آنها را تباه سازی (بلکه) تا زمانی که توانا هستی آنها را به همان صورت نگهدار.

بند ۶۶ - ۷۲ - ۷۶

داریوش شاه گوید، اگر این کتیبه‌ها یا این پیکره‌ها را بینی (و) آنها را تباه سازی و تا زمانی که توانا هستی آنها را نگه داری، اهورامزدا تو را دوست باد. و دودمان تو بسیار باد و دیر زیوی و آنچه بکنی، اهورامزدا آن را برای تو فایده کند.

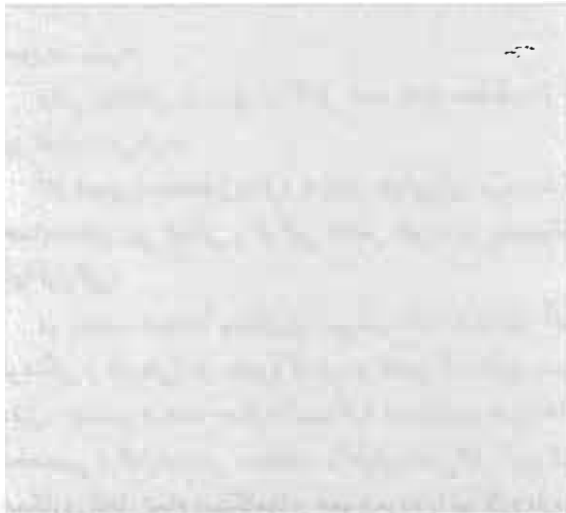
بند ۶۷ - ۷۶ - ۸۰

داریوش شاه گوید: اگر این کتیبه‌ها یا این پیکره‌ها را بینی و آنها را تباه سازی و تا زمانی که توانا هستی آنها را نگهداری نکنی، اهورامزدا دشمن تو باد و تو را دودمان نباشد و آنچه بکنی اهورامزدا آن را برای تو به کلی براندازد.

دیدگاه گذشتگان سرزمین ما از زمان خود بسیار فراتر می‌رفته و آنها آینده را کاملاً می‌دیدند و بقای تمام این آثار تا به امروز، علیرغم آسیبهای ویرانگر طبیعی و انسانی، به یمن مراقبت مردم و مسئولان کشور در گذشته میسر شده است. نمونه‌های موجود مرمتی انجام شده در گذشته اگر شناسایی و معرفی شوند و تاریخ و مبانی آنها را تدوین کنیم، خود به صورت یک منشور ملی مرمت قابل استناد خواهد بود. از این نمونه‌های مرمت مردمی در کشور بسیار یافت می‌شود که باید با حوصله مستند سازی شوند و به تحریر درآیند.

با توجه به مطالب پیش گفته در مورد حفاظت از آثار

۱- رولاند، ج، کنت، فارسی باستان، دستور زبان، مترن، واژه نامه؛ ترجمه و تحقیق، سعید عربان، ۱۳۷۸، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی حوزه هنری.

اصفهان، حمام شاه علی - رویه برداری تزئینات نقاشی، ادامه عملیات استحکام بخشی بدنه‌ها ۸۱-۱۳۸۰

دیدگاه گذشتگان سرزمین ما از زمان خود بسیار فراتر می‌رفته و آنها آینده را کاملاً می‌دیدند و بقای تمام این آثار تا به امروز، علیرغم آسیبهای ویرانگر طبیعی و انسانی، به یمن مراقبت مردم و مسئولان کشور در گذشته میسر شده است. نمونه‌های موجود مرمتی انجام شده در گذشته اگر شناسایی و معرفی شوند و تاریخ و مبانی آنها را تدوین کنیم، خود به صورت یک منشور ملی مرمت قابل استناد خواهد بود.

- تاریخی - فرهنگی، به این جمع‌بندی می‌رسیم:
۱. برای حفاظت از یک اثر تاریخی - فرهنگی در مرحله اول باید تمام اطلاعات، نوشتاری و گفتاری و برداشت‌ها به طور کامل جمع‌آوری و مستندسازی شوند.
 ۲. باید پژوهش در ابعاد مختلف در مورد اثر به انجام برسد. این پژوهش‌ها به تخصص‌های گوناگونی نیاز دارند، از این رو، همکاری علمی و گروهی ای را می‌طلبد.
 ۳. حفاظت از یک اثر فرهنگی - تاریخی با توجه به شناخت ارزش‌های آن، علم به شمار می‌آید که این علم و دانش به تجربه فراوان و مطالعات دقیق نیاز دارد. هیچ‌گاه نباید بدون مطالعه دقیق، و تهیه طرح حفاظتی و تصویب آن در شوراهای علمی - فنی کشور دست به اقدام عملی زد.
 ۴. در فرایند حفاظت از آثار باید دقت شود که هیچ نشانه و یا پیامی از اثر مخدوش نشود، و در ضمن، راه پژوهش و مطالعه را برای آیندگان در جهت شناخت بیشتر و حفاظت بهتر باقی بگذارد.

منابع:

تجربه و مطالعات شخصی نویسنده
اطلاعات کتبی بیستون